

МІРКУВАННЯ ПРО КОГНІТИВНУ ОНОМАСТИКУ

У статті окреслено сутність, обсяг та завдання когнітивної ономастики. Цей розділ науки про власні назви є водночас розділом когнітивної науки, яка нині висувається на одне з чільних місць у науковому розвитку людства.

Ключові слова: когнітивна наука, когнітивна ономастика, онімія, ментальний лексикон.

Один з найвизначніших фізиків світу, російський академік Є. П. Веліхов, керівник Інституту ім. Курчатова, в інтерв'ю «Аргументам і фактам» (2009, № 17, с. 9) сказав дуже виразно: «Якщо ми хочемо займати провідні позиції в світовій економіці, то повинні розвивати 4 ключові технології, що сприятимуть виходу з кризи, — це нано-, біотехнології, інформаційні й когнітивні (тобто технології свідомості)». Закінчив учений думкою, побудованою у відповідь на запитання: «А в містику ви вірите?» Є. Веліхов відповів: «Містика — це темні куточки нашої свідомості, в які ми поки не можемо заглянути. Нічого страшного — доберемося й до них! Ці завдання мусить вирішити когнітивна наука, яка досліджує вищі психічні функції свідомості, роботу мозку людини».

Когнітивна наука є складною, «парасольковою» наукою. Чи не найважливішим її складником є когнітивне мовознавство, дуже важливу роль у якому відіграє когнітивна ономастика¹. Висновок про потребу активізації цього ономастичного напрямку видається актуальним, але недостатнім. Зростання кількості вчених, які займаються когнітивною ономастикою, без спеціальних, цілеспрямованих завдань призведе лише до збільшення помилок. Адже багато мовознавців не розрізняють термінів *слово* і *концепт*, хоч ідеться про одиницю мовлення та мови (слово) і одиницю ментального лексикону, мови мозку (концепт). Тому розроблення тем на зразок «Концепт *корова* в українських прислів'ях та приказках» для когнітивної науки більш шкідливе, ніж корисне.

Надійніші матеріали для когнітивної ономастики дають частотні онімічні словники. Наявні комп'ютерні програми дозволяють будувати практично щорічно частотні словники французької мови та окремих найпопулярніших франкомовних газет. У цих переважно загальних словниках фіксуються і власні назви. Приблизно так само відбувається в англійській мові, хоч її поширення в багатьох країнах значно ускладнює справу.

Для успішної розробки когнітивної ономастики потрібна велика кількість матеріалів, серед яких найважливішими є: 1) частотні онімічні словники досліджуваної мови; 2) словники окремих міст і сільських територій; 3) індивідуальні словники окремих людей різного віку, фаху, освіти, місця проживан-

---

¹ Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : Монографія.— О., 2006. — 325 с.

ня, статі (кількістю не менше 100 з регулярним поновленням). При цьому таких частотних онімічних словників має бути два типи: а) тільки з першою реакцією; б) з протяжністю в часі (від 3-х годин до доби) з усіма реакціями в кожного реципієнта. Людина, як правило, не усвідомлює, як багато вона знає. Індивідуальні асоціативні словники укладаються без взаємодії різних виконавців, причому сам виконавець укладає і список зареєстрованих слів, і свої реакції на ці слова.

«Ручне» опрацювання матеріалу такого великого обсягу неможливе: одна людина чи група виконавців оброблятимуть матеріали багато років, комп'ютерна ж лінгвістика дозволяє цей процес оптимізувати. Дослідникам залишиться тільки інтерпретувати результати найрізноманітніших підрахунків, які виконає машина, хоч зробити це також буде нелегко.

Скажімо, Галицький район Тернопільської області України (якщо він потрапив до списку окремо обстежуваних регіонів) має бути 1) систематизований і всебічно обстежений протягом року; 2) одержані результати — зіставлені з даними щодо онімії всієї України (вони встановлюються шляхом онімічної систематизації всіх визначених за рік чи на кожний рік публікацій, куди обов'язково має входити вся основна періодика року — газети й журнали, в тому числі фахові), одержаними іншою групою); 3) отриманий таким шляхом матеріал буде ще раз детально зіставлений зі словниками виділених у Галицькому районі індивідуальних реципієнтів.

Результати подібних зіставлень можуть бути різними. Серед слів, відзначених у поки що уявному асоціативному онімічному словникові Галицького району, виявляться власні назви, які є: 1) в усій Україні; 2) в усіх чи більшості реципієнтів з цього регіону; 3) тільки в словникові цього регіону. Цікавим і корисним є дослідження онімів усіх цих трьох груп, але найбільші перспективи, у тому числі і у висвітленні «темних куточків нашої свідомості», обіцяє аналіз онімів третьої групи.

У цій статті пропонуємо свою методику побудови когнітивних частотних онімічних словників. Найімовірніше, колективна думка ономастів-когнітивістів, коли цей напрям укоріниться в науці, знайде кращі варіанти. Однак укладення частотних онімічних словників не є кінцевим результатом когнітивного вивчення власних назв. Це лише надійний матеріал для такого вивчення, яке має в максимально конкретній формі з'ясувати, як функціонують оніми в мові мозку, якими є зв'язки, співвідношення онімів та апелятивів. Останні також є концептами мови мозку, яких у ментальному лексиконі кожної людини значно більше, ніж онімів, хоч загалом онімів у кожній мові в тисячу разів більше, ніж апелятивів. Таке співвідношення зумовлене їхньою семантикою: оніми називають одиничні об'єкти, а апелятиви — їхні розряди, класи. Усі знають слово *люди* та інші семантично суміжні лексеми, але ніхто, навіть переписні та виборчі комісії не знають усіх найменувань людей навіть одного виборчого округу.

Для з'ясування співвідношення онімів та апелятивів необхідно зрозуміти принципи групування онімів у мові мозку. Усі відомі людині оніми досить легко поділити на активні й пасивні концепти — першими людина оперує в даний час, а другі зберігаються у сховищах пам'яті. Однак, гадаємо, двох груп онімів для осмислення їх організації в мові мозку замало.

По-перше, оніми групуються об'єктивно, за розділами своїх денотатів, у фрейми, яких ми нараховуємо дев'ять — антропонімічний, топонімічний, теонімічний, ергонімічний, ідеонімічний, хремонімічний, хрононімічний, зоонімічний, космонімічний. Ця кількість не остаточна, бо до вже названих можна додати дендроніми (власні назви дерев) і взагалі фітоніми (індивідуальні власні назви рослин, а не сортові назви), тощо. Крім цього, суб'єктивний поділ онімів

на фрейми, більш чи менш виразний, але наявний у мові мозку кожної людини, є специфічним за поділом на фрейми і за віднесенням окремих власних назв до певного фрейму. Зрозуміло, що всі носії мови виділяють антропоніми й топоніми, але вже теоніми виокремлюють далеко не всі. З іншого боку, у ментальному лексиконі можуть виділятися як окремі фрейми такі назви, що фактично становлять субфрейми інших, наприклад, назви доріг (різновид топонімів), пустель (те саме) і т. ін.

По-друге, оніми поділяються на прості й символічні. Відбувається це також двома шляхами, як і розподіл на активні й пасивні, але більш усталено. Для всіх українців за останні 100–150 років у групу онімичних символів входили передусім *Дніпро*, *Шевченко*, *Україна*, *Київ*, *Богдан Хмельницький*. У якихось групах до символів долучаються також *Іван Мазепа* й *Степан Бандера*, у ще інших — *Симон Петлюра* й *Олесь Ольжич*. Цей список можна значно розширити завдяки включенню до нього таких онімів, що є індивідуальними символами окремих осіб.

По-третє, вагомість онімів залежить від фаху й зацікавленень особи. Скажімо, астроном краще знає назви поверхні Місяця та Меркурія, ніж залізничник, зате останній назве всі найменші станції на залізничних лініях, на яких йому довелося працювати. Ми можемо назвати співаків та співачок Луї Армстронга, Софію Ротару, Валерія Кіпелова, ще кількох, а прихильники певного музичного напрямку назвуть вам сотні імен. Однак саме суб'єктивна вагомість визначає роль і місце власної назви в мові мозку та в роботі цієї мови.

І, нарешті, по-четверте, оніми стають відомими у зв'язку з певними подіями, явищами, відповідно набуваючи більшої вагомості, ніж вони того заслуговують. Наприклад, острови *Тузла* та *Зміїний* стали загальновідомими лише тоді, коли навколо них виникли конфліктні ситуації. Топонім *Чорнобиль* став нині всесвітньо відомим, хоч раніше більшість українців про нього майже нічого не чула.

Як працюють власні назви у ментальному лексиконі? Вони, можна сказати, там господарюють. Головною їх особливістю є те, що вони називають один об'єкт, який є основним у даній сфері і тим самим організує цілий інформаційний шар. Так, оніми *Тузла*, *Зміїний*, *Чорнобиль* почали означати значно більше, ніж просто наймення незначних об'єктів. Вони стали заголовками певних подій, організуючи ці події в мові мозку у відповідні системи. Власне, заголовкова функція властива не тільки справжнім заголовкам (фрейм ідеонімів), а всім без винятку власним назвам. Тому вони й стають «на чолі» певних подій, явищ, «шикуючи» їх і вводячи в загальну систему наших знань. Фактично основні європейські події початку XIX ст. можна вибудувати в систему під назвою *Наполеон*. Також власні назви можна розглядати як точки в часі та просторі, які дозволяють інтегрувати світ. Чим більшою кількістю таких точок володієш, тим краще знаєш і розумієш об'єктивну дійсність. Збільшення кількості координат дає нам можливість розширити й поглибити свою інформованість. Чим більше інформована людина, тим легше їй розв'язувати проблеми подальшого пізнання світу.

Власні назви, передусім антропоніми й топоніми, відіграють велику роль у розвитку людства і в пізнанні його давньої історії. Без когнітивної ономастики всебічне пізнання світу видається неможливим.

(Одеса)

O. Yu. KARPENKO

REFLECTIONS ON THE COGNITIVE ONOMASTICS

The paper offers an outline of the essence, content and tasks of cognitive onomastics. This section of science about proper names is simultaneously a section of cognitive science that now occupies a leading position in the scientific development of humanity.

Key words: cognitive science, cognitive onomastics, proper names, mental lexicon.